

Christian Borch: *The Politics of Crowds. An Alternative History of Sociology.*

Cambridge: Cambridge University Press
2012 (338 sider)

Der skal ikke herske nogen tvivl om at Christian Borchs *The Politics of Crowds. An Alternative History of Sociology*, der den 3. maj 2013 blev forsvaret for doktorgraden i sociologi, er en akademisk bedrift. Har man fulgt Christian Borchs forskningsarbejde de seneste knap 10 år, så må man anerkende måden, hvorpå tilsyneladende forskellige forskningsprojekter og publikationer finder sammen i doktorafhandlingens alternative historieskrivning. Som sådan kan doktorgraden ikke være andet end fortjent.

Der er heller ingen tvivl om, at den franske sociolog Gabriel Tarde har spillet en central rolle i såvel udviklingen af Borchs sociologiske refleksion som i sikkerheden i netop *det alternative*. Om end kampen mellem Tarde og Durkheim ikke er definerende for dette værk, så er det alligevel bemærkelsesværdigt, at det også i denne sammenhæng lykkes at lade læseren vide, at der ikke bare blev udkæmpet politiske kampe i de franske gader, men også akademiske kampe i etableringen af disciplinen sociologi. Og Tarde led nederlag i det, der blev disciplinens historie, i hvert fald sådan som de fleste af os kender den fra fagets lærebøger. I den aktuelle kamp om den sociologiske disciplin er Borch tilsyneladende mere tilbagehol-

dende, men der er interessante betragtninger om forholdet mellem sociologi og litteratur, hvor den "udisciplinerede" Elias Canetti og dennes hovedværk *Masse und Macht*, ikke nødvendigvis er den vigtigste eksponent til trods for hans alternative fænomnologi. Borch læser – og skriver – med forfattere som Edgar Allan Poe, Walt Whitman, og Herbert Melville.

På samme måde som Tarde er en slags teoretisk skygge, er "massen" blevet det sociale fænomen, der har fulgt Christian Borch i hans akademiske karriere. Og ligesom Tarde, blev massen nedkæmpet ikke bare i Pariserkommunen, men også i sociologiens historie. Massen er så at sige blevet det sociologiske motiv i Borchs arbejde, der har gjort det muligt at forene en lang række teoretikere, der ellers ville leve adskilt i sociologiens intradisciplinære arbejdsdeling. At Luhmanns blik for semantikken og Foucaults sans for genealogien forenes er måske ikke nyt. Det er måden, de forenes i Borchs analyse af massen som sociologiens centrale – og definerende – motiv, til gengæld. Derudover bliver det tydeligt, om end mest i baggrunden og hen mod afslutningen, at henholdsvis Peter Wagners modernitetsanalyse (bl.a. *A Sociology of Modernity: Liberty and Discipline*) og Peter Sloterdijks filosofiske analytik spiller en særlig rolle for fortolkningen af massens moderne og postmoderne betydning; dens politiske og postpolitiske mulighedsbetingelse.

Hvis målet ikke bare er en alternativ historie, men en reel gen- og måske ligefrem omskrivning af historien, er af-

handlingen muligvis i sin akademiske form og i Nietzsches ånd en "Umwertung aller Werte". At massen er skrevet ud af den akademiske historie er med andre ord ikke en uskyldig tilfældighed, og var den akademiske disciplin mere tolerant over for den litterære forms muligheder, kunne afhandlingen være skrevet som en kriminalhistorie om "massen, der forsvandt". Denne historie er ikke bare vel-skrevet, den er også spændende.

Det metodiske greb i afhandlingen er både bemærkelsesværdigt og vellykket. Og for de læsere, der har savnet et eksempel på det, Niels Åkerstrøm Andersen andetsteds har kaldt en diskursiv analysestrategi, er der ingen tvivl om at afhandlingen er netop dette eksempel som videnskabeliggør enheden af semantisk historie (Luhmann), der skrives, og historisk semantik (Foucault), som beskrives. Dermed bliver det også muligt for Christian Borch at problematisere både de to politiske diskurser (den aristokratisk-konservativt-rationalistiske og den demokratisk-liberalt-individualistiske) og de to sociologiske diskurser (den fremmedgjorte og den emancipatoriske), der har præget semantikken.

Det teorihistoriske greb er interessant, men er samtidig det eneste sted i afhandlingen, hvor man kan komme i tvivl om, hvorvidt kronologien giver den rette progression i historien om massen. Der er et spor i fremstillingen, der handler om, hvor og hvordan massen viser sig, og hvordan den på den ene side disciplineres/r og på den anden side civiliserer/s. Den sociologiske undersøgelse af moderniteten finder således forskellige udtryk i den moderne (masse)by og de moderne (masse)medier. Og selv om Gustave LeBon er uomgængelig i enhver teorihistorie, så lykkes det for Christian Borch at få placeret alternative referencer, der kan løfte forståelsen for massen og dens sociologiske betydning(er). Med fare for at fremhæve et kapitel og en teoretiker frem for de andre, så skiller kapitel 4 "Liberal attitudes: crowd semantics in the USA" og formidlingen af Robert E. Parks og Chicago-skolens bidrag

til masse-semantikken sig ud som særligt vellykket, fordi massen bliver lokaliseret og tematiseret i byens form og udtryk.

Bogens anvendelse af historisk materiale og historiske referencer kan ikke siges at tjene som empiri, men er en slags anskuelsesform, hvor massen gentagne gange materialiserer og reflekterer sig for læserens blik. Historien eller mere præcist historieskrivningens historie (historiografien) skriver netop i bogstavelig – eller semantisk forstand – "massen", så Christian Borch kan bruge den som en slags sociologiens spejl. Men dermed skabes der også i afhandlingens form et rum for læserens historiske refleksion og mulige stillingtagen – hvilken rolle spiller massen i din sociologiske historie?

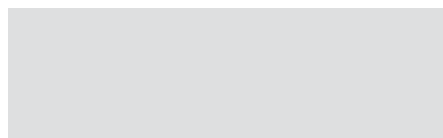
Er der så i denne forstand et normativt motiv i afhandlingen? "Massen" er, med en formulering der ikke ville finde nåde for Borchs skarpe analytiske blik, jo netop essensen af modernitetens anonymitet og derfor i sit væsen uidentificerbar. Dermed står den på mange måder i modsætning til både demokratiets "folk", der historisk blev nationaliseret i og med det moderne demokrati, og til kommunismens "klasse", der blev proletariseret i den virkeliggjorte socialisme og mistede sin betydning som historiens subjekt. Massen er, med en lånt formulering, "alles og ingens" og kan derfor, ligesom sproget, ikke fastholdes i en bestemt form, men må i sin ubestemmelighed fastholdes som netop alternativ og historisk, men også som (u)forgængelig.

Skal den kritiske anmelder alligevel prøve at træde i karakter, så savnes der kun to-tre karakterer i afhandlingens nærmest komplette persongalleri. Det idéhistoriske spor tilbage til antikkens problematisering af demokratiet og dets forfaldsform "ochlokriet" er ikke oplyst, ligesom Richard Sennets forening af Chicago-skolen, symbolsk interaktionisme og Hannah Arendt kunne have kastet et anderledes lys over fortolkningen af den franske masse, sådan som den fx formede sig i forbindelse med Dreyfuss-affæren og dermed prægede historieskrivningen. Og for den helt aktuelle

iagttagelse af forholdet mellem massen og publikum kunne Pierre Bourdieus på mange måder ukomplette kritik af mediernes og meningsmålingernes publikum eller måske mere præcist "statistikum", være en bemærkelsesværdig undladelse.

Men en sådan nidkærhed med en ellers på alle måder eksemplarisk kortlægning af feltets opponenter er ikke berettiget, når kampen ikke bare er akademisk, men også politisk. Eller som Christian Borch selv har bemærket i en kommentar til de sociale optøjer i London og Vollsmose: "Måske vi skal finde en position mellem knippel og samtale" – og hermed afkræver afhandlingen og dens forfatter en oplyst stillingtagen, for massens (post)politiske betydning er, uanset dens teoriehistoriske skæbne, hverken glemt eller forsvundet. Slet ikke, når de mere end 300 sider og massens spøgelse har fået et fast greb i læserens tanker og fornemmelse for betydningen af det, der med Derrida kunne betegnes som den vellykkede dekonstruktion af massen – i og som en tekst, der er skrevet fra begyndelse til slutning.

Jens Folke Harrits
Odder Gymnasium

Robbie Duschinsky og Leon Antonio Rocha (Eds.): Foucault, the Family and Politics.

Hampshire: Palgrave Macmillan 2012 (241 sider)

Bogens udgangspunkt er en konference om Foucaults bidrag til studiet af familien afholdt i Cambridge i 2010. Bag lå en undren over, at *Dit et écrits* fra 2001, som indeholder samtlige Foucaults værker og interviews, ikke har "familie" som emne-

ord i registreret, og at end ikke centrale kapitler i *Seksualitetens Historie* fra 1976 er blevet set som teoretiske bidrag til studiet af familien.

Redaktørerne Duschinsky og Rocha, som også har skrevet flere af artiklerne, finder Foucaults største bidrag til familiesociologien,

... in his conception of the family as an object of thought and experience, shaped by a variety of historically situated dynamics (ibid:34).

Familien ses altså som genstand for både tanker og erfaring. Redaktørerne giver erfaringsbegrebet en central placering, og det hænger bl.a. sammen med, at indledningen til *Le Désordre des familles*, som Foucault har udgivet sammen med historikeren Arlette Farge, for første gang kommer i en engelsk oversættelse. Arlette Farge citeres flittigt i bogen, og hun fortæller bl.a., at *Le Désordre des familles* nok ikke er blevet genudgivet eller oversat, fordi der er for lidt Foucault. Dette bekræftes nu ikke af Leon Antonio Rocha, en af oversætterne af indledningen, der desuden har skrevet en meget informativ artikel om *Le Désordre des familles*. Hans pointe er netop, at værket ikke kan beskyldes for "not enough Foucault" (ibid:212), men som "a culmination of his long engagement with the problem of experience" (ibid:203).

At familien er et centralt tema finder de to redaktører ud over *Seksualitetens historie* bd. 1 (1976) især i de foredrag, som Foucault holdt på Collège de France i årene 1973-1978. I disse foredrag udforsker Foucault ændringer i familiedynamikken i intersektionen mellem slægt, seksualitet og stat. En vigtig konklusion i artiklen "Foucault and the Family: Deepening the Account of *History of Sexuality, Volume 1*" skrevet af den ene redaktør Robbie Duschinsky i samarbejdet med Rémi Lenoir er, at en bredere læsning ser familien som andet og mere end blot en af mange disciplinære institutioner. Der er tale om disciplinær magt, men der er en dobbelt-

hed, idet Lenoir og Duschinsky hævder, at familien også ser

into the promised future of normalisation, disciplining and helping the child become a citizen of value and esteem (Lenoir & Duschinsky 2012:23).

Ifølge forfatterne har alt for mange læsere af bd. 1 opfattet familien som blot endnu en disciplinær institution uden at være opmærksomme på konteksten. Den moderne form for disciplin er nemlig ustabil og kan problematiseres. Med den disciplinære magt bliver der sat spørgsmålstegn ved familien, som ikke bare kan tages for givet. Artiklen peger på behovet for større opmærksomhed på ekspertmagt i relation til familien, men også på at der er tale om en særlig form for magt. Her hentes inspiration i Pierre Bourdieus doxa. Ifølge forfatterne er familien nemlig ikke længere doxa, men er blevet "orthodoxy", det vil sige til noget, der ikke bare bliver taget for givet, men som er mere åben og påvirkelig.

Omkring familien dukker forskellige eksperter op: kriminologer, terapeuter, sociologer og socialarbejdere, som er beskæftiget med familiens problemer. I foredragene skelner Foucault mellem "social assistance" og "the psy-function". Den første hjælper og disciplinerer familien, mens den anden i mindre grad er en substitut for familien, men er et disciplinerende apparat med reference til familien. Et andet aspekt, som bliver tydeligere, er klasseforskelle. Der sker en moralisering af de fattige. Overvågningsapparatet og medikaliseringen af seksualiteten sker med udgangspunkt i borgerskabets interesser.

Første del af bogen "Expositions" tilbyder en nærlæsning af Foucaults tekster og især af de foredrag, som tager familie-spørgsmål op (fra årene 1973-1978). I anden del "Evaluations" forholder artiklerne sig til muligheder og begrænsninger i Foucaults teoretisering om familie og intimitet. I anden del findes også oversættelsen af indledningen til *Le Désordre des*

familles: Lettres de cachet des Archives de la Bastille au XVIIIe siècle fra 1982. Udgangspunktet er Farges og Foucaults undren over, at disse breve, som var rettet enten til politiet eller kongen, havde som formål at begrænse et andet individs – ofte et familiemedlems – frihed. Anmodningen vedrørte tit familiære og private forhold. De udvalgte kilder var fra perioden 1728 til 1758 og vedrørte frihedsberøvelse og var fra ægtefæller rettet mod hinanden eller forældre mod deres børn.

"Lettre de cachet" (hemmelig arrestordre) var meget udbredt i Paris og blev også benyttet i forbindelse med gadeuorden og mod prostituerede, som blev sendt til Salpêtrière, der både var et fængsel for prostituerede og et sindssygehospital, hvor hysterikerne blev sendt hen. Det var et karakteristisk træk, at de fleste, som blev registreret, var unge, og at de ikke kom fra Paris. De var migranter.

Leon Antonio Rocha giver en grundig introduktion til *Le Désordre des familles*, et værk, som han anser for meget vigtigt for at analysere Foucaults teoretisering fra slutningen 1970'erne, især omkring erfaring og magt. Bogen kan ifølge forfatteren forklare det skift, der er mellem *Seksualitetens historie* bd. 1 og de efterfølgende to bind; et skift fra den mere intellektuelle diskursanalyse til overvejelser over selvets praksis. Bogen er også vigtig for at forstå Foucaults måde at praktisere historie på.

Foucaults forhold til historikerne og især til Annalesskolen var på mange måder udmærket, men Foucault var sig dog nogle af sine mangler bevidst, f.eks. at han ofte byggede på sekundære kilder, som måske var almindelig i filosofi, men som han godt kunne få kritik for af historikerne. Det fik han især i forbindelse med udgivelsen af *Overvågning og straf* (1975). Måske var det årsagen til, at han blev mere og mere optaget af arkivalier. Allerede i 1964 havde Foucault imidlertid haft planer om at udgive en bog om Bastillen i en arkivserie (Collection Archives), som blev etableret i 1965. Formålet var ikke kun at publicere primære kilder. Forskere skulle udvælge og kom-

mentere dokumenterne. Den første bog blev opgivet, men Foucault udgav senere ikke mindre end tre arkivsamlinger: *I, Pierre Riviere* fra 1973, *Herculine Barbin dite Alexina B* fra 1978 og *Le Désordre des familles* fra 1982, hvor materialet var hentet i Bastille-arkivet. Disse værker bliver ofte enten oversat eller stedmoderlig behandlet i Foucault receptionen. Her får de sammen med en ikke benyttet indledning til seksualitetens historie stor betydning for, hvad Rocha betegner som "en arkivalisk vending".¹ Foucault distancerede sig både fra mentalitetshistorie og repræsentationshistorie og ville skrive tankens historie (history of thought). Med det mente Foucault:

an analysis of what could be called focal points of experience in which forms of a possible knowledge (*savoir*), normative frameworks of behavior for individuals, and potential modes of existence for possible subjects are linked together (ibid:198).

Elementerne: mulig viden, normative rammer for adfærd og ulige former for subjektivitet udgør erfaringens fokale punkter.

Efter i 1970'erne og fremefter at have lagt vægt på normativ magt, vendte Foucault sig mod subjektet i sidste del af sin karriere, men en subjektivitetshistorie med fokus på, hvordan subjektet formes f.eks. i *Seksualitetens historie* bd. 2 og 3, hvor han bevægede sig tilbage i tid for at "komme fri" af videnskabelig viden og normative systemer og for at finde rødderne til kristendommens normer. Efter at han i en periode havde været negativ over for erfaringsbegrebet, måske på grund af sin kritik af fænomenologien, vendte han tilbage til erfaring, men hans hensigt var ikke at vende tilbage til arkiverne og stemmerne fra fortiden for at finde autenticitet, men for at skildre almindelige menneskers møde med institutioner og statslige autoriteter.

Selv efter læsningen af denne bog er der ikke tvivl om, at de vigtigste bidrag

til familiehistorie stadig er at finde i del 4 i *Seksualitetens historie* bd. 1, hvor Foucault introducerer biopolitikken og rejser spørgsmålet om, hvorvidt ægteskabet har mistet betydning i det moderne samfund til fordel for en ny installation, som han benævner seksualitetsinstallationen. Alliancesystemer er opbygget omkring et regelsystem, som definerer det tilladte og det forbudte, det foreskrevne og det utilladelige. Seksualitetsinstallationen er underlagt andre og mere diffuse magtteknikker, hvor igennem populationerne kontrolleres, og dens vigtigste elementer er de fire diskursive figurer: det kvindelige legeme, barnets seksualitet, fødselskontrollen, herunder reguleringen af populationerne og specifikation af de perverse. Når allianceinstallationen erstattes af seksualitetsinstallationen sker der et skift fra det ydre til det indre. Familien er omspundet af alliance i forhold til samfundet og andre institutioner, mens seksualitetsinstallationen er rettet indad mod familiens medlemmer, men styret udefra. Familien bliver således "stedet" hvor befolkningens adfærd kontrolleres.

Jeg har lagt vægt på de artikler, som behandler Foucaults betydning for familiesociologien. De øvrige 6 artikler bidrager med mere begrænsede men interessante overvejelser om, hvad Foucault kan bruges til og ikke bruges til. Enkelte skal nævnes her. Kathrine Logan forsøger at skrive moderens genealogi.² Det er gennem moderen, at vejen til de biopolitiske strategier for barnets normalisering går. Moderen er den primære aktør i den daglige installation af normer i dannelsen af barnets tidlige subjektivitet. I arbejdet med at foretage en genealogisk analyse af moderen, ser hun gerne, at Elisabeth Bainters arbejder inddrages.

Deborah Thom mener, at Foucault negligerer både de subjektive erfaringer i familien og familiemedlemmernes følelser og forestillinger. Derfor overser han betydningen af bl.a. gensidig hjælp og kærlighed i familien. Ligeledes overser Foucault psykoanalysens bidrag til studiet af affekt. Inddrages *Le Désordre des familles* betyder det dog ifølge hende en større åb-

ning over for de historiske aktørers stemmer og en afvisning af de mere mekaniske metaforer vedrørende disciplinering. Hun inddrager derfor Bourdieu og hans syn på familien som social praksis, hvor familierelationer bliver en kilde til støtte og gensidig hjælp. Bourdieu tillader os at se familien "as a site of love, not just of government" ifølge Thom (ibid:171).

Bourdieu inddrages også i en anden af artiklerne, som gennemgår Jacques Donzelots bog *The Policing of Families* (1977), som er blevet meget brugt til at supplere *Seksualitetens historie* især vedrørende eksperternes indflydelse og til at undersøge relationen mellem socialt arbejde og familien. Bl.a. mente Bourdieu at kunne spore en foragt for socialarbejdere, mens andre syntes, at Donzelot idealiserede ulykke og vold, dvs. den elendighed, der herskede inden "et hjælpeapparat" og velfærdsamfundet trådte til. *The Policing of Families* er et eksempel på en idyllisk fortolkning af en arbejderklassekultur, hvor fattigdom og usundhed blev symbol på et autonomt arbejderklasseliv.

Foucault er dog selv mere nuanceret end Donzelot ifølge de tekster, der bliver præsenteret i denne bog. Det pointeres her, at disciplineringen af familien er underlagt en dobbelthed. Der er tale om en særlig form for magt, som ved at være ustabil også peger ud over sig selv. Denne antologi om Foucault er bedre end antologier flest, fordi den går så konkret ned i forfatterskabet og udstikker en ramme for de forskellige forfatters læsninger af og brug af Foucault.

Når Terrell Carver i det korte efterord trækker Marx ind på scenen og på aller-sidste side laver en parallel mellem de to: mellem klassestrukturer hos Marx og slægtskab og familiestrukturer hos Foucault, så præger dette på ingen måder bogen. Bourdieu har, som det fremgår snarere sat sit præg på forfatterne. Det fælles mellem Marx og Foucault er deres kritik af historiseringen og naturaliseringen af henholdsvis sociale strukturer og individuelle subjektiviteter, og det kunne lægge op til en kommende bog. Det, Foucault kan bidrage med til sociologien, er ud-

over innovative analyser af institutioner og samfund, som vi ser i fængselsbogen, hans fokus på krop, seksualitet, "familie". Her kunne han måske være kommet længere, såfremt han havde konfereret feministisk litteratur ifølge Carver. Den udfordring må vi andre så tage op.

Noter

1. Den indledning, som ikke blev benyttet, er dog blevet trykt: Preface to *The History of Sexuality* Volume II. Foucault, Michelle & Rabinow, Paul (Ed.): *The Foucault Reader*. Penguin 1984.

2. Enkelte artikler har behandlet familie og moderskab hos Foucault: Taylor, Chlöe: Foucault and Familial Power. *Hypatia* vol. 27, no 1 (2012); Simons, Jon: "Foucault's mother". Susan J. Hekman (Ed.): *Feminist Interpretations of Michel Foucault*, University Park PA: Penn State University Press, 1996.

Bente Rosenbeck

Institut for Nordiske Studier
og Sprogvidenskab
Københavns Universitet

Pia Fris Laneth: Moderskab og Mødrehjælp. Otte portrætter og 100 års historie.

København: Kristeligt Dagblads Forlag 2014 (353 sider)

Lad det være sagt straks. Pia Fris Laneths bog om Mødrehjælpens historie gennem 100 år er ikke skrevet ud fra et sociologisk ståsted. Det ændrer dog ikke på, at bogen *Moderskab og Mødrehjælp. Otte portrætter og 100 års historie* er meget relevant at læse som sociolog. Gennem 353 sider gennemgår Pia Fris Laneth den sociale danmarkshistorie fra sidste halvdel af 1800-tallet og frem til i dag og giver gennem såvel brede historiske penselstrøg som specifikke enkeltportrætter en viden om det Danmark, som meget sociologisk arbejde i dag hviler på og beskæftiger sig med.

Pia Fris Laneth vil for mange være kendt fra bogen *Lillys Danmarkshistorie*. Heri beskriver Pia Fris Laneth historien i Danmark set fra henholdsvis sin mormor og farmors perspektiv. Gennem den optik formår hun at trække kvindernes historie op fra den sidste del af 1800-tallet og frem til i dag med inddragelse af mange kilder og vinkler. Bogen fremstiller samfundsudviklingen i perioden, så den har relevans på tværs af en række fagdiscipliner.

I *Moderskab og Mødrehjælp. Otte portrætter og 100 års historie* tager Pia Fris Laneth fat i næsten den samme periode af danmarkshistorien, men denne gang med udgangspunkt i Mødrehjælpen, social nød, kvinder og børns retsstilling. Endnu engang er der tale om en velskrevet og dermed letlæselig bog. Det er dog ikke det samme som, at det er let læsning. Kronologisk fremadskridende, men dog som en mosaik bevæger Pia Fris Laneth sig igennem tiden før Mødrehjælpen og dannelsen af Mødrehjælpen i 1924 på baggrund af organisationer dannet i 1904 og 1905. Sidenhen nedlægges Mødrehjælpen i 1976, fordi man mente, at de nye sociallove havde eller ville eliminere problemerne for enlige mødre. Blot få år senere – i 1983 genopstod Mødrehjælpen igen, denne gang som en frivillig forening. Bistandslovens intentioner blev ikke tilstrækkeligt udfoldet, hvorfor organisationen måtte genopstå.

Med Mødrehjælpen som akslen i midten om hvilket alt andet drejer sig, når Pia Fris Laneth langt omkring; Sociallove, særligt betydningsfulde personer for den måde socialpolitikken udviklede sig på i Danmark i perioden, særligt bestialske hændelser såsom englemagerskerne, synspunkter og holdninger til enlige mødre og deres børn med mere.

Derudover er der medtaget 8 nutidige interviews med unge kvinder og deres særlige grunde til at have behov for Mødrehjælpen. Det er lange interviews med meget forskellige kvinder, der af forskellige årsager er bragt i en situation, der gør hjælpen og støtten fra Mødrehjælpen afgørende for dem.

Selvom Mødrehjælpen og dens 100-årige historie er baggrunden for, at *Moderskab og Mødrehjælp. Otte portrætter og 100 års historie* er skrevet, er det tydeligt, at Pia Fris Laneth har fået frie hænder i sin research og sammenskrivning. Det betyder for det første, at bogen ikke maler et skønmaleri af Mødrehjælpen. Nok så vigtigt betyder det, at man med bogen når bredt rundt og får god viden om ikke bare, hvorfor Mødrehjælpen var nødvendig, men også om den samfundsmæssige kontekst og opbygningen af de mange andre hjælpeorganisationer, der opstod på det tidspunkt.

I begyndelsen af 1900-tallet opfordrer Pastor Uffe Birkedal gentagne gange til, at der dannes private organisationer, som kan hjælpe ugifte mødre. Han opfordrer "gode danske kvinder" til ikke bare at sidde med hænderne i skødet og vende det døve øre til, mens et stort antal børn ender som små lig i mergelgrave, begravet på møddinger eller brændt i ovne grundet de problemer, der var forbundet med at være enlig mor. Han argumenterer for, at "de gode danske kvinder" skal træde til, fordi det ikke bare handler om godgørelse, men om samfundsmoralen i videre forstand. Bogen gennemgår dernæst, hvorledes det tog tid, før diverse organisationer var klar til at påtage sig dette arbejde, men også hvordan der lige så langsomt blev gjort stadig mere for mødre og deres børn.

Hjælpeorganisationerne, der trådte ind for at bedre forholdene for en række socialt dårligt stillede – børn, alkoholikere, enlige mødre mm., bestod langt henad vejen af "hattedamer", dvs. kvinder fra det bedre borgerskab. "Hattedamer" er et fortsat ofte brugt udtryk, når man omtaler meget af det hjælpearbejde, der blev bygget op på daværende tidspunkt. Bogen giver dog en klar fornemmelse af, hvor vigtigt kirken og "hattedamernes" arbejde har været for udviklingen af det sociale system, der findes i dag. Bogen viser også, at arbejdet ofte har haft en dobbelt gavnlig effekt. Socialt arbejde var i starten af 1900-tallet en af de få måder

bedrestillede kvinder kunne engagere sig i samfundet og komme lidt væk fra hjemmet. Kvinderne, der engagerede sig, er ofte gået på tværs af deres tid og samtidigt ved at turde kæmpe for og rejse penge til at bedre forholdene for samfundsgrupper, som andre i samfundet ikke anså for noget – tænk bare på betegnelser som horebørn, uægte børn, faldne kvinder mm. – samt ændre retorikken omkring dem. Det har krævet arbejde, mod og en evne til at tænke anderledes. Der er rigeligt med eksempler på disse pionerer og kirkens betydning for, at der blev opbygget både en social anerkendelse og sociale love for en gruppe mennesker i stor nød.

Midt i de mange fortællinger, eksempler og historier, som bogen er så fuld af, fletter sig også udviklingen af ligeløn. Der er tillige beskrivelser af kampen for fri abort og både synspunkterne for og imod. Der er beskrivelser af arbejdsforhold på arbejdspladsen – i 1913 blev det for eksempel påbudt virksomheder med mere end 24 kvindelige ansatte, at de skulle have et opvarmet rum, hvor børnene kunne ammes. Der er beskrivelser så sent som fra 40'erne og 50'erne af, hvordan børn til enlige mødre låses inde i et af lejlighedens rum, mens moren går på arbejde. Der er ikke andre, der kan tage sig af dem – og beskrivelser af mindre børn der efterlades i en løbeline nede i gården, mens moren er på arbejde – ofte flere timer. Dette får langsomt børnepasningen sat i system. Beskrivelser af bittesmå lejligheder med 2 voksne og 7 børn, lejligheder præget af fugt, kulde og dårlig sundhed. I 1956 viser en lægedisputats, at en tredjedel af børnene fra København (mange) et-værelseslejligheder indlægges årligt på hospital. Det gjaldt til sammenligning "kun" 5 % af børnene fra 4-5 værelseslejlighederne og andre gode boliger. Samtidig var der 4 gange så høj dødelighed blandt børnene fra et-værelseslejlighederne. Forholdene bedredes dog hurtigt i tiden, og allerede i 1950 kunne man f.eks. jublende konstatere, at "nu dør kun fire ud af 100 spædbørn". I dag ville en historie som den have en helt anden vinkel, men udgangspunk-

tet for historien var, at få årtier forinden døde hvert tiende barn. Beskrivelser af disse forhold og mange flere er det, der gør, at organisationer som Mødrehjælpen opstår. Deres fokus på nødvendige tiltag for at bedre hygiejne, sundhed og retfærdighed højnede både morens og børnenes chancer. Derfor bliver fortællingen om Mødrehjælpen og de mange andre organisationer, der er blevet plads til i bogen – så spændende og levende. Meget af det, der beskrives, vidste jeg i forvejen. Det har jeg læst og hørt om brudvist gennem årene, men sat i en sammenhæng af Pia Fris Laneth folder stoffet sig ud på en helt ny måde. Let at læse, men også tungt.

Hvorfor hører en anmeldelse af en "historiebog" hjemme i *Dansk Sociologi*? Det gør den som sagt, fordi bogen giver et vigtigt og veldokumenteret vidensgrundlag om Danmark og udviklingen af den sociale sektor. Det er en viden, som synes meget vigtig at have som samfundsinteresseret sociolog for at kunne forstå både vores fortid og nutid. Sociologien er så bredt sammensat en disciplin, at en bog som denne udgør et vigtigt supplement fra en anden disciplin for at forstå vores eget område bedre.

Som en sidste bemærkning vil jeg nævne, at jeg studsede over mange af de i bogen gengivne diskussioner om, hvad de enlige mødre og deres børn samt andre på samfundets bund skulle tilbydes af social hjælp, samt diskussioner af disse gruppers ansvar for den situation, de var i. Disse samtidige diskussioner forekommer mig ganske genkendelige i forhold til nutidige debatter om, hvem der skal have hvilke ydelser fra velfærdssamfundet, hvilke rettigheder og pligter den enkelte har, og hvad det er rimeligt, at andre skal hjælpe med. Denne déjà-vu-oplevelse af diskussionerne vedrørende de socialt udsatte er, midt i en fin gennemgang af de store sociale fremskridt der er sket i den forudgående hundredårige periode, noget der maner til eftertænkning.

Esther Nørregård-Nielsen
Rådgivende Sociologer

Helle Vibeke Dahl og Vibeke Asmussen Frank (red.): Cannabis – forbrug, interventioner og marked i Danmark.

Aarhus: Aarhus Universitetsforlag 2012
(223 sider)

Bogen er den anden udgivelse i serien *Samfund og Rusmidler* fra Aarhus Universitetsforlag. Det første bind i denne serie var *Kriminalitet og illegale rusmidler*, der blev anmeldt i *Dansk Sociologi* 22. årgang nr. 4 (2011). Bidragene i denne anden udgivelse er også i alt overvejende grad skrevet af forskere knyttet til Center for Rusmiddelforskning ved Aarhus Universitet. Bidragene falder i tre dele, hvor de første fem artikler diskuterer forbrug og misbrug af cannabis. To artikler beskæftiger sig med produktion og distribution af cannabis, og de to sidste bidrag omhandler velfærdsstatslige interventioner over for (mis)brug af cannabis.

Den første og antologiens mest omfangsrige artikel af Esben Houborg og Katrine Schjødt Vammen "Hashbekymringer 1965-1969" skriver sig med sit historiske tilbageblik ind i en helt aktuel diskussion om legalisering af cannabis i Danmark. Københavns Kommune har her i foråret for tredje gang søgt Folketinget om tilladelse til et etablere en forsøgsordning med lovligt salg af cannabis. Københavns Kommune er givetvis inspireret af internationale tendenser, hvor det eksempelvis nu i Colorado i USA er blevet lovligt at sælge cannabis til rekreativt brug, og hvor flere delstater forventes at følge efter. Regeringen har ligeledes her i foråret været kaldt i samråd om legalisering af cannabis til brug i medicinsk øjemed. Baggrunden er, at Patientforeninger på vegne af sine medlemmer påberåber sig, at cannabis kan have en smertelindrende virkning eksempelvis i forbindelse med sklerose. I USA er det yderligere i en snes delstater også tilladt at sælge marihuana til medicinsk brug. Københavns Kommune fik heller ikke denne gang lov til at etablere et forsøgsprojekt med legalisering af cannabis, og

Regeringen afviste også forslaget om at anstille forsøg med legalisering af cannabis til brug i medicinsk øjemed.

Houborg og Vammen fører os tilbage til midten af 1960'erne, hvor vi fik den første store debat om cannabis i Danmark inklusive en diskussion af legalisering af cannabis. Debatten affødte en skærpet narkotikalovgivning, men også udformningen af en konkret narkotikakontrolpolitik og retshåndhævelse, der var langt mere liberal end i eksempelvis Norge og Sverige, uden at der derfor var tale om en de facto legalisering. Det var en narkotikakontrolpolitik og et sanktionsregime, der gjorde sig gældende i fire årtier, men som også sætter den *skærpelse* af narkotikakontrolpolitikken, som vi blev vidne til i Danmark i 2004, i perspektiv. Det er interessant for os, der i dag kun har en svag erindring herom, at få genopfrisket denne debat, men det er især interessant set i forhold til den kriminalisering, der i forstærket udgave omgærder cannabis i dagens Danmark. Der er således ingen tvivl om, at det danske cannabismarked i løbet af den sidste halve snes år er blevet særdeles attraktivt for kriminelle aktører, ligesom vi her i foråret (2014) er vidner til en voldsom forøget politiindsats rettet mod både importører, sælgere på forskellige niveauer og brugere af cannabis.

Debatten om den nye "ungdomsnarko-mani" tog sin begyndelse i foråret 1965, hvor aviserne – og især Ekstra Bladet – leverede artikler om "almindelige" unges stigende brug af cannabis. Debatten fortsatte i de følgende år frem til januar 1969, hvor Folketinget havde sin første større narkotikadebat. Debatten førte som sagt til en øget strafferamme for narkotikakriminalitet, men denne straf ramme blev fastlagt under den betingelse, at der i retshåndhævelsen skulle skelnes mellem cannabis og andre ulovlige stoffer og mellem sælgere og brugere af illegale rusmidler. Besiddelse af små mængder cannabis til eget brug blev ikke kriminaliseret.

Houborg og Vammen har nærlæst ikke mindre end 373 artikler fra dagspressen i perioderne 1965-1966 og 1968-1969,

hvor de identificerer 75 navngivne aktører, ligesom der optræder en lang række unavngivne unge hashbrugere. Ærindet er at fremdrage de "bekymringer" vedrørende cannabis, der kom til orde i debatten samt fremdrage, hvorledes Folketinget forholdt sig til disse bekymringer i forbindelse med udformningen af en ny narkotikapolitik. Bekymringerne var centreret omkring cannabis set som kulturel udfordring, farerne ved brug af cannabis, samfundets mulige reaktioner i forhold til cannabis, og hvad forskellige reaktioner måtte indebære af risici.

De unge så selv brugen af cannabis som en udfordring af eksisterende værdier og måder at leve på. At ryge hash var forbundet både med nye "bevidsthedsudvidende" rusoplevelser og en "langhåret livsstil", som den norske kriminolog Niels Christie fint sammenfattede det i sin pamflet af samme navn. Den ældre generations reaktioner svingede mellem nysgerrighed og rådvildhed over for den nye ungdomskultur, hvor bekymringerne rettede sig mod, hvad der blev opfattet som en afvisning af det etablerede samfunds institutioner og forventninger til at tage sig en uddannelse, finde et job og skabe familie. Nogle unge søgte at realisere deres drømme ved at rejse til Østen, hvad der fik venstrepolitikerens Ib Thyregod til i sommeren 1966 i ramme alvor at foreslå justitsministeren at inddrage de unges pas.

Andre bekymringer rettede sig mod farerne ved selve brugen af cannabis. De fleste – lægfolk som eksperter – nåede forholdsvis hurtigt frem til, at cannabis ikke medførte fysisk afhængighed som for opiaternes vedkommende. Derimod blev der udtrykt bekymring for, om brug af cannabis kunne føre til psykisk afhængighed, hvor der af flere eksperter blev givet udtryk for, at det ikke var stoffet i sig selv, der var farligt, men at der kunne udvikle sig et misbrug som symptom på mere grundlæggende personlige og sociale problemer. Psykiateren Finn Jørgensen mente på baggrund af egne kliniske erfaringer at kunne fastslå, at udvikling af hashmisbrug i høj grad var

socialt betinget, og at udviklingen af psykiske komplikationer ligeledes i høj grad var forbundet med forudgående psykiske problemer. Nogle fremførte energisk det synspunkt, at brug af cannabis indebar stor risiko for at lede videre til brug af "hårde" stoffer ("vadestenteorien"), hvor andre lige så energisk afviste, at der her var tale om egenskaber ved selve stoffet, og at udviklingen af et sådant misbrug også var socialt betinget. De argumenterede for, at eksperimenterende brug af illegale rusmidler i begyndelsen var drevet frem af ressourcerstærke unge i ungdomsoprørets første geled, der ikke fik problemer herved, og først senere blev til et problematisk misbrug for socialt og psykisk belastede unge.

Bekymringerne vakte genklang og indbefattede også bekymringer om de mulige skadesvirkninger af en strafsækpelse, som bl.a. foreslået af statsadvokat Per Lindegaard og lederen af narkotikaafdelingen ved Københavnske Politi, Volmer Nissen. Bekymringerne kondenseredes som sagt i en omfattende debat i Folketinget den 23. januar 1969, der førte både til den tidligere omtalte skærpeelse af straffen for narkotikakriminalitet, men også at der i retshåndhævelsen skulle skelnes mellem cannabis og andre stoffer. Kompromiset var således et udtryk for, at Folketinget tog såvel bekymringerne om cannabis' mulige skadesvirkninger som bekymringerne om en mulig skadesvirkning ved en kriminalisering af brugerne alvorligt.

Nogle af bekymringerne gør sig stadig gældende her mere end 40 år efter, ligesom de blev lagt til grund for en yderligere strafsækpelse i 2004 og for den nylige afvisning af en forsøgsvis legalisering af brug af cannabis. Houborg og Vammen konstaterer nøgternt, at skærperne af strafammen hverken i 1969 eller 2004 holdt den organiserede cannabis kriminalitet på afstand, men snarere har ført til mere vold i de kriminelle miljøer.

Houborg og Vammen konstaterer også, at den kulturelle udfordring, som brug af cannabis indebar, ikke blev samlet op og derfor heller ikke blev formet yderligere

og udnyttet konstruktivt eksempelvis i forebyggelsesøjemed. Kriminaliseringen af cannabiskulturen spærrer fortsat herfor og sætter samtidig spørgsmålstegn ved lovgivningens legitimitet, når brug af cannabis af mange ikke forbindes med kriminalitet. Houborg og Vammen noterer i øvrigt undervejs i deres glimrende artikel, at en af dem, der i sin tid meget energisk argumenterede for en legalisering af cannabis, var sociologen Erik Manniche.

De følgende bidrag i denne første del af antologien har alle et mere snævert sigte. Kim Møller ser på de ændringer, der de sidste 20 år har gjort sig gældende i Danmark, Norge og Sverige, hvad angår forbrug, tilgængelighed og risikopfattelser knyttet til cannabis. Der er sket en stærk stigning i udbredelsen af cannabis i Sverige, som har bragt Sverige på niveau med Norge, men Danmark har fremdeles det absolut højeste forbrugsniveau. Danske unge oplever også i langt større omfang cannabis som værende lettilgængelig, ligesom de opfatter brug af cannabis som mindre risikofyldt end unge i Sverige og Norge. Meget tyder ifølge Kim Møller endvidere på, at det meget stærke og for Danmarks vedkommende yderligt øgede kontroltryk ikke har den tilsigtede virkning, men snarere nærer en selvforstærkende mistillid til myndigheder og lovgivning.

Morten Hesse og Sébastien Tutenges konstaterer i deres bidrag "Hashrygere på Roskilde Festival" det ikke overraskende forhold, at der her i den grad ryges hash. Knap halvdelen (af 1770 respondenter) siger, at de har røget hash på festivalen. Lidt mere overraskende er det måske, at 9 % af dem, der ikke tidligere har røget hash, havde deres debut på Roskilde Festivalen, hvorfor denne af forfatterne opfattes som et socialt laboratorium eller "liminalt rum", hvor der både eksperimenteres med samværsformer og rusoplevelser. Lidt foruroligende er det måske, at omkring 15 % af de festivalgæster, der havde røget hash inden for det sidste år, også opfattede sig som hashafhængige. Forfatterne medgiver

dog her, at datamaterialet i form af udfyldte spørgeskemaer blev indsamlet under noget turbulente omstændigheder på perronen og i overfyldte tog, hvor det må have været forbundet med vanskeligheder at vurdere, om der var tale om en over- eller underrapportering af en oplevet hashafhængighed blandt trætte, tømmermændsprægede og måske stadig påvirkede festivalgæster.

Betina Bang Sørensen, Liselotte Ingholt og Vibeke Asmussen Frank retter i deres bidrag "Fortællinger om hash på tekniske skoler: Elevernes perspektiver" blikket mod brug af hash på de tekniske skoler, hvor der er markant flere, der har stiftet bekendtskab med både hash og andre illegale rusmidler sammenlignet med elever på de gymnasiale uddannelser. Det omfattende brug af rusmidler er blevet kædet sammen med de betragtelige frafald på disse uddannelser. Studiet fremdrager skoleelevernes forestillinger om, hvor udbredt brugen af hash er, deres kategoriseringer af brug og misbrug, og hvorledes de unge aktivt bruger normaliserings- og brug/misbrugskategoriseringerne til at placere sig selv i forhold til rusmiddelforbruget i skolelivet. De unge skelner mellem acceptabelt og uacceptabelt brug, der ifølge de unge selv ikke først og fremmest er knyttet til hvor meget og hvor ofte, men mere i hvilken sammenhæng der gøres brug af rusmidler, og hvor dette eksempelvis stiller sig i vejen for aktiv deltagelse i undervisningen. Artiklen anstiller ikke et forebyggelsesperspektiv, men når alligevel frem til, at de unges nuancerede fortællinger om brug af rusmidler kunne danne grundlag for ligeledes mere nuancerede forebyggelsesmæssige tiltag over for teknisk skoleelevers brug af hash.

Sveinung Sandberg og Willy Pedersen publicerede i 2006 *Gatekapital* og fulgte denne udgivelse op med bogen *Cannabiskultur* i 2010. Der er tale om grundige og interessante studier af cannabiskulturen og -økonomien i Norge, og Sandberg sammenfatter og perspektiverer dele af de her gjorte fund i sin artikel "Cannabis, kultur, marked. Er hasjsalg business,

kriminalitet eller vernetjenester?" med særligt fokus på cannabisøkonomien – og af gode grunde stadig med blikket i hovedsagen rettet mod forholdene i Norge. Sandberg finder, at cannabisøkonomien kan studeres som en hvilken som helst anden økonomi, men at der selvsagt også gør sig nogle helt særlige forhold gældende, da der er tale om tilvejebringelse, køb og salg af illegale stoffer. Den samlede cannabisøkonomi er indvævet i både en cannabiskultur, markedskultur og en kriminel subkultur. Distributører, købere og sælgere befinder sig derfor i spændingsfeltet mellem fremherskende værdier i cannabiskulturen, normer og reguleringsmåder i kriminelle subkulturer og en rendyrket økonomisk rationalitet.

På de øverste niveauer i fordelingskæden opererer storsmulgere og grossister, der opfatter sig som lige dele "smarte fyre", "selvstændige næringsdrivende", erkendte kriminelle og profitmaksimerende aktører. Importører, smuglere og stordealere er helt fremmede over for de fortællinger og ideologiske forestillinger, der knytter sig til cannabiskulturen. Længere nede i forsyningskæden fordeles hashen i hovedsagen på tre typer markeder, hvor cannabiskulturen til gengæld om end i varierende omfang er langt mere virksom. Vi har et privat marked med salg fra sælgerens lejlighed, et halvoffentligt marked med salg fra hashklubber og bestemte cafémiljøer og et offentligt marked med salg i offentlige byrum, parker og gademiljøer – i Sandberg og Pedersens studier med Akerselva i Oslo som det oplagte eksempel og for Danmarks vedkommende naturligvis med Christiania som det mest markante offentlige marked. De tre markeder fungerer helt forskelligt og har sine egne forskellige typer pushere, som også kommer til orde i Sandberg artikel. Øjvind har mange års erfaring med salg af hash fra sin lejlighed i Oslo og har hele tiden et halvt til et helt kilo liggende og 25-50 kunder om ugen. Salget er professionaliseret, men omfatter ifølge Øjvind kun "venner og venners venner". Markedet er baseret på personlige relationer, og det er et alvorligt brud

på fremherskende normer i cannabismiljøet at forsøge at kontakte en vennedealer uden at være introduceret først af én, der allerede er del af netværket. Øjvind sælger typisk 5-10 gram ved hver transaktion, hvor et gram koster mellem 50-100 kroner afhængig af kvalitet og karakteren af den personlige relation mellem køber og sælger. Øjvind er ikke meget for at vedkende sig et økonomisk motiv, selvom der er temmelig mange penge på spil. En "business"-tankegang er ikke forenelig med cannabiskulturen, og køb og salg af cannabis på dette private marked er indhyldet i ideologiske forestillinger om, at udveksling og nydelse af hash er et socialt anliggende blandt kendere. Sandberg vurderer, at i Norge er det private marked langt det største marked, hvad angår omsætning af cannabis på bruger-niveau.

Sandberg lader også to sælgere på det offentlige marked – Akerselva i Oslo – komme til orde. Sælgeren her er typisk en ung, marginaliseret mand af anden etnisk oprindelse. De behersker gadens koder og har selv stor erfaring med brug af illegale rusmidler. De må lære sig at spotte mulige købere og være i besiddelse af "gadekapital" for at bedrive deres virksomhed. Relationen mellem køber og sælger er helt instrumentel og afvikles hurtigst muligt. Alle, som ønsker at købe, har adgang hertil på dette gademarked. Det er imidlertid også langt mere usikkert at købe hash på dette marked. Risikoen for at blive snydt er langt større, både hvad angår pris og kvalitet. Det offentlige marked er i stort omfang del af en kriminel subkultur præget af vold og slagsmål. Der er for gadesælgeren tale om hurtigt tjente penge, men også om binding til en usikker og kriminel økonomi, som det er svært at vriste sig fri af. Det offentlige cannabismarked er præget af gadekulturen, hvor det er cannabiskulturen, der præger det private marked for salg af cannabis.

Der er ikke tvivl om, at vi i Danmark har de samme typer cannabismarkeder og pushere, som Sandberg trækker frem. Men der er heller ikke tvivl om, at can-

nabisøkonomien og den samlede markedsstruktur er særegen i Danmark, idet det er knyttet til rockergrupper og andre bandegrupperingers engagement i rusmiddeløkonomien, til udviklingen i den danske narkotikakontrolpolitik og i særdeleshed til Christianias eksistens. Antologien rummer desværre ingen bidrag herom og heller ikke om cannabiskulturen – eller cannabiskulturene – i Danmark i dag. Dette skyldes givetvis, at der ikke foreligger mere dybtgående studier heraf, men der kunne man så hævde, at det måtte være en oplagt opgave for et Center for Rusmiddelforskning at iværksætte sådanne studier ikke mindst henset til, hvor udbredt brugen af cannabis er i Danmark. Sundhedsstyrelsen er nået frem til, at mere end 40 % af de 16-44-årige har prøvet at bruge hash én gang, og at knap 9 % har brugt det inden for det sidste år. En tredjedel af de 16-20-årige har prøvet at ryge hash, hvilket indebærer, at danske unge har Europa-rekord i eksperimenterende hashbrug. Kvalificerede skøn er nået frem til, at der forbruges mere end 20 tons hash om året i Danmark, og det svarer til en skønnet omsætning på omkring halvanden milliard kroner. Vi mangler imidlertid som sagt nyere studier af, hvilke cannabiskulturer der knytter sig til dette omfattende forbrug af hash i dagens Danmark.

Afslutningsvis skal dog nævnes et bidrag, der griber fat i et hjørne af dansk cannabiskultur. Det drejer sig om artiklen "Dyrkning af cannabis i Danmark" skrevet af Vibeke Asmussen Frank, Anne-Sofie Christensen, Susanne Villumsen og Helle Vibeke Dahl. Forfatterne har gennemført et internetbaseret surveystudie, hvor der blev opnået kontakt med 565 respondenter. Der er af gode grunde ikke tale om et repræsentativt udvalg, idet respondenterne via opfordring på forskellige sociale medier, flyers og et link til Center for Rusmiddelforskning selv valgte at deltage i undersøgelsen. Der var blandt respondenterne en betydelig overvægt af mænd, men ellers repræsenterede undersøgelsesdeltagerne et demografisk bredt udsnit af den danske

befolkning dog med en vis overrepræsentation af uddannelses- og beskæftigelsesmæssigt velintegreerede borgere. Studiet når frem til, at så godt som alle er småbrugere med dyrkning af op til en snes planter, hvor der i altovervejende grad dyrkes til eget forbrug. Motiverne anføres at være fornøjelsen ved at dyrke selv og undgå kriminelle miljøer. Lidt overraskende er det måske, at knap en fjerdedel angav medicinsk brug af marihuana som vægtig begrundelse for at dyrke selv. Hjemmedyrkerne er optaget af dyrkningsmetoder og vækstbetingelser, de enkelte sorters egenskaber, forarbejdning og forædling. Mange hjemmedyrkere anfører at kende andre hjemmedyrkere, med hvem der udveksles erfaringer, ligesom det dyrkede indgår i en gaveøkonomi helt i overensstemmelse med cannabiskulturens etiske fordringer. Det er kun et absolut fåtal, som tjener lidt penge på salg af deres afgrøder, hvor det igen kun drejer sig om salg i det små til venner og bekendte – fortsat medgivet, at eventuelle producenter engageret i en mere intensiv og omfattende produktion næppe har følt sig foranlediget til at deltage i undersøgelsen. Der er ingen tvivl om, at marihuana dyrkning også tiltrækker folk, der engagerer sig i stordrift og industriel præget produktion typisk i store drivhuse. Der er også vækst i beslaglæggelse af marihuana dyrket her i landet, men reelt ved vi ikke meget om denne del af cannabisøkonomien i Danmark – Samlet set rummer antologien således interessante bidrag, men der henstår stadig udforskede områder, hvad angår cannabisforbrug, cannabisøkonomi og cannabiskulturer i dagens Danmark.

Allan Madsen
Sociologisk Institut
Københavns Universitet